

УДК 37.013:629.7

DOI 10.33251/2522-1477-2019-6-114-120

РАДУЛ Сергій Григорович,

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
іноземних мов, Льотна академія Національного
авіаційного університету

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО АВІАЦІЙНОГО ФАХІВЦЯ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються основні етапи, підходи та методи, які були використані в процесі експериментального дослідження процесу підготовки фахівців авіаційної галузі до професійної самореалізації. З метою дослідження компонентів професійної самореалізації майбутніх авіафахівців (мотиваційного, емоційного, діяльнісного) використовувались ряд методик, опитувальників, тестів. За результатами діагностики визначився рівень (високий, достатній, базовий) готовності майбутніх авіаційних фахівців до професійної самореалізації та вказані основні фактори, що стимулюють професійний розвиток або перешкоджають йому.

***Ключові слова:** авіаційний фахівець, кар'єрне зростання, мотивація успіху, професійна перспектива, професійна самореалізація, ціннісні орієнтації.*

Постановка проблеми. Наразі є актуальними вимоги до професійної підготовки фахівця, якому необхідно визначитися з життєвими орієнтирами, реалізувати свій особистісний потенціал, долати труднощі особистісного і професійного становлення.

Узагальнення результатів наукових пошуків останніх років, висвітлених у науково-педагогічній літературі, та даних власних пілотажних досліджень, проведених зі студентами Відокремленого структурного підрозділу Національного авіаційного університету: Льотна академія, дозволяють стверджувати, що професійна самореалізація є одним із системотвірних компонентів у структурі професіоналізму авіафахівця, інтегративною характеристикою особистості, що фіксує стан її розвитку як професіонала, за допомогою професійної свідомості, мотивів досягнень у професії, спрямованості її доцільності на реалізацію професійного ідеалу за відповідних педагогічних та соціальних умов, засобами професійної самоосвіти, самовиховання, саморозвитку та самоствердження. Таким чином, необхідною умовою успішності професійної діяльності авіафахівця є сформованість у нього професійної самореалізації, що зумовлює актуальність дослідження.

Аналіз актуальних досліджень. Питанням професійної самореалізації присвячено праці багатьох науковців. Основну увагу дослідників зосереджено на вивченні профорієнтації учнів (Є. Неверкович, В. Носков, Н. Самоукін), професіографії (Б. Федоришин), фахової спрямованості навчального процесу (Т. Гришенкова, О. Дубасенюк, В. Парамзін), професійного самовизначення (В. Кипень, М. Лещенко, Л. Рижак), самосвідомості (С. Васьковська, Л. Мітіна, В. Сластьонін, А. Татенко), саморозвитку (О. Анісимов, Р. Аязбекова, О. Романовський), самореалізації (І. Краснощок, Т. Розова).

Особливості професійної діяльності фахівців авіаційної галузі та підготовки до неї студентів ЗВО були предметом дослідження багатьох учених: особливості підготовки в авіаційному ЗВО (Л. Барановська); комунікативної компетентності у майбутніх пілотів (Г. Пухальська); професіограми до авіаінженера (І. Хом'юк); професійної підготовки авіаційних спеціалістів (Т. Плачинда); самореалізації авіаційних диспетчерів (І. Файнман); психологічної готовності курсантів (О. Керницький); фізичну підготовку (В. Фотинюк); використання іноземної мови (Л. Конопляник); професійне мовлення (О. Ковтун); технологічну компетентність (О. Бережко).

Мета статті. Експериментально перевірити готовність майбутнього авіаційного фахівця до професійної самореалізації.

Виклад основного матеріалу. Метою експериментальної роботи є перевірка гіпотези дослідження, що має підтвердити або спростувати їхню правильність; здійснення опису впровадження результатів дослідження в практику навчально-виховної діяльності вищого авіаційного навчального закладу.

Підготовчий етап дослідження охопив широке коло теоретичних та емпіричних проблем, пов'язаних із визначенням методологічних орієнтирів, методичної основи дослідження, загальних принципів і структури експерименту, його етапів та вибір процесуальних компонентів, і як наслідок – розроблення програми експерименту, вибору методик оброблення та аналізу статистичних даних, визначення вибірки, укомплектування контрольних та експериментальних груп. На цьому етапі експериментального дослідження відбувалось урахування складності, багатогранності, особливої соціальної зумовленості та комплексності досліджуваної проблеми. Тому передбачалась орієнтація на термінологічний підхід, системний підхід, когнітивний підхід.

Констатувальний етап був спрямований на дослідження мотиваційної складової професійної самореалізації майбутніх авіафахівців, вияву емпатійної схильності, комунікативних умінь і навичок, системи ціннісних пріоритетів, рівня особистісної тривожності, ставлення до кар'єрного зростання. Провідні чинники, які були визначені до експерименту, не змінювалися. Констатувальних зрізів здійснено декілька (початковий, проміжні, кінцевий).

Формувальний експеримент визначено як провідний метод дослідження психолого-педагогічних умов підготовки майбутніх авіафахівців до професійної самореалізації. Для того щоб переконатися в правильності зроблених висновків, у процесі спостереження застосовували такі прийоми: проведення кількох спостережень із зіставленням даних; порівняння результатів спостереження з думками експертів; використання конкурсної оцінки (дискусійного обговорення результатів спостереження), порівняння результатів тестових опитувань та проєктивних методик. Завершальним етапом експерименту був перехід від емпіричного вивчення до оброблення одержаних даних, здійснення логічних узагальнень, аналізу і теоретичної інтерпретації фактичного матеріалу.

В експериментальному дослідженні (констатувальний етап) брало участь 384 респондента: 17 викладачів та 367 студентів вищих навчальних авіаційних закладів України, а саме: Національний авіаційний університет; Льотна академія Національного авіаційного університету; Харківський національний університет Повітряних сил імені Івана Кожедуба, серед них: третіх курсів (120 осіб), четвертих курсів (123 особи), випускників (124 особи). Були сформовані контрольні та експериментальні групи. Контрольні групи (КГ) вміщували 243 особи, експериментальні групи (ЕГ) – 124 особи. Для визначення обсягу вибірки (n), що була б репрезентативною щодо досліджуваної ознаки рівня підготовки майбутніх авіаційних фахівців до професійної самореалізації, використано формулу:

$$n = \frac{1}{\Delta + 1/N}$$

де Δ – гранична похибка вибірки;

N – обсяг генеральної сукупності.

Прийнято $\Delta = 0.05$, $N = 5000$ – кількість курсантів/студентів, що навчаються у вищих навчальних закладів на різних спеціальностях.

$$n = \frac{1}{(0.05)^2 + 1/5000} \approx 370$$

З метою дослідження **мотиваційного компонента** професійної самореалізації майбутніх авіафахівців використано дослідження «Мотивації успіху та боязнь невдачі»

(опитувальник А. Реана) [9], «Потреба в досягненні» (тест-опитувальник Ю. Орлова) [3], «Самооцінка творчого потенціалу» (Н. Фетіскін) [11]; методика виявлення стилю самоактуалізації; методика діагностики готовності майбутніх авіафахівців до творчої самореалізації в професійній діяльності. Дослідження даного компонента передбачало виявлення мотивації успіху, потреби в досягненнях та самооцінки творчого потенціалу майбутніх авіаційних фахівців.

Найвищі показники за вказаними параметрами прослідковуємо на середніх вимірах, зокрема: за методикою «Мотивація успіху і боязнь невдачі» (А. Реана) таких виявлено 46,1 % опитаних, за методикою «Потреба в досягненні» (Ю. Орлова) – 78,9 %, за методикою «Самооцінка творчого потенціалу особистості» (Н. Фетіскін) – 92,1 % опитаних. Отже, у переважній більшості опитаних студентів не виявлено особистісних стремлінь до максимальної творчої самореалізації. Схожа тенденція презентована лише у 53,9 % студентів за першою методикою, у 21,1 % – за другою та 7,9 % – за третьою.

Методика діагностики готовності майбутніх фахівців до творчої самореалізації в професійній діяльності дає змогу виявити фактори, що стимулюють професійний розвиток або перешкоджають йому. Результати опитування представлені двома групами, максимальна кількість балів становить 55 одиниць, мінімальна – 11 за кожною шкалою. Якщо опитуваний набрав 11-27 балів, то потреба в розвитку – блокована; якщо 28-33, то потреба слабо виражена, якщо 34-44, то фіксується наявність потреби в саморозвитку; набрані 45-55 вказують на сильно виражену потребу в саморозвитку. За нашими даними на етапі констатувального експерименту у КГ та ЕГ групах показники були приблизно однаковими.

За результатами діагностики готовності майбутніх фахівців до творчої самореалізації в професійній діяльності можна констатувати загальну задекларовану студентами потребу в професійному зростанні. Так, низькі показники коливаються від 5,4% у КГ до 5,5% у ЕГ, що вказує на усвідомлення неможливості професійного зростання за наявних обставин. Такими обставинами є: власна інертність, розчарування як результат невдач, втрата інтересу до діяльності, ліміт часу. Найвищі показники зафіксовані у вимірі 47,3% у КГ та 48,1% у ЕГ, які підтверджують потребу в саморозвитку, але за наявності відповідних умов.

Дослідження **емоційного компонента** передбачало оцінювання рівня тривожності (методика Ч. Спілбергера (адаптована Ю. Ханіним) [7]); емоційне задоволення зробленим професійним вибором (анкетне опитування); рівень розвитку емпатійної схильності (опитувальник І. Юсупова) [6] та опитувальник Г. Айзенка, спрямований на виявлення типової поведінки [1]. Дослідження емоційного компонента передбачало виявлення особистісних рис, які значно впливають на професійну самореалізацію, ми визначили рівень тривожності. Для цього була використана шкала ситуативної тривожності Ч. Спілбергера (адаптована Ю. Ханіним) та шкала особистісної тривожності Г. Айзенка. Підсумковий показник за кожною шкалою охоплює діапазон від 20 до 80 балів, при цьому що вищий показник, то вищий рівень тривожності. Інтерпретація здійснюється за такими рівнями: до 30 балів – низька тривожність, 31-44 – середня, 45 і більше – висока. За нашими спостереженнями, низький рівень тривожності серед третьокурсників зафіксовано у 28,9% опитаних, середній – у 42,7%, високий – 48,4%. На наступних курсах рівень тривожності частково стабілізується, але майже в 32,8% залишається високим упродовж усього періоду навчання у ЗВО. Тому такі студенти потребують цілеспрямованого корекційного впливу для подолання деструктивної тенденції, оскільки вона є серйозною перешкодою професійного зростання та самореалізації, оскільки не сприяє повноцінному саморозкриттю через необґрунтовані страхи та сумніви у власних можливостях. Додатковою діагностичною процедурою було вимірювання емоційного задоволення студентів зробленим професійним вибором за допомогою анкетного опитування. Виявилось, що задоволені зробленим професійним вибором – 45,3 %, частково задоволені – 50,2%, не задоволені – 5,1% студентів третього та четвертого курсів. Серед випускників показник незадоволення зробленим професійним вибором становив – 34,5%.

Емоційний компонент готовності професійної самореалізації досліджували з використанням методики на визначення рівня сформованості емпатії (автор І. Юсупов). Після проведення даної методики можна констатувати відсутність дуже високого рівня емпатійної схильності як у КГ, так і у ЕГ. Найвищі показники зафіксовані в межах низького рівня: це 55,8% у КГ та 54,9% у ЕГ; відповідно дуже низький рівень виявлено у 38,4% у КГ та 39,2% у ЕГ. Загальний висновок такий: майбутні фахівці відчувають значні труднощі в ситуаціях взаємодії, оскільки не розвинута здатність ефективно впливати на людей, відчувати настрій, глибинні мотиви їх прояву.

Для дослідження **діяльнісного компонента** використовували анкетне дослідження щодо ставлення студентів до конфлікту та вибір тактики реагування в конфліктній ситуації (методика модифікована Н. Гришиною) [2]; визначення спрямованості особистості (за анкетною Б. Басова) [4] ієрархічна структура цінностей студентів (методика М. Рокича) [8]; виявлення сформованих уявлень про кар'єрне зростання студентів ЗВО як складової ціннісних орієнтацій (анкетне опитування) [5], методика виявлення комплексу загрози авторитету (О. Скворчевська) [10].

Ми вважали за доцільне вивчити ставлення студентів до конфлікту та вибору тактики реагування в конфліктній ситуації контрольних та експериментальних груп. Передбачалось, що в процесі дослідження конфліктологічної складової паралельно будуть створені умови для активізації та стимулювання професійного зростання майбутніх фахівців.

Студентам було запропоновано методику незакінчених речень. Аналіз відповідей на незакінчене речення «Конфлікт – це.» показав, що 37,4% опитаних визначили цей феномен як нерозуміння позиції іншої сторони, 38,1% – як протистояння, неприйняття, неузгодженість думок, поглядів; 41,3% – як скандал, сварку, емоційне утруднення. На запитання «Як часто Вам доводиться розв'язувати конфлікти?» респонденти відповіли: дуже рідко – 11,2%; рідко – 12,4%; інколи – 38,2%; часто – 27,7%; дуже часто – 7,8%. Отже, більше третини майбутніх фахівців часто перебувають у конфліктному протистоянні, що не може не позначатись на якості професійної діяльності.

Наступним етапом дослідження було визначення спрямованості особистості за анкетною Б. Басова, що класифікує спрямованість на себе (Я), на спілкування (С), на діяння (Д). За нашими спостереженнями, серед студентів особистісна спрямованість виявлена в 36,7% серед студентів третього та четвертого курсів, на спілкування – у 44,4% відповідно, на діяння – у 16,7% опитаних. На випускних курсах перші дві позиції залишаються майже без змін і виявлені незначні коливання третього параметра – 18,8%.

Одержані якісні показники за методикою ціннісних орієнтацій М. Рокича засвідчують таку тенденцію: студенти третього і четвертого курсів вказують, що головне в житті: «здоров'я» (65,3%); «надійні друзі» (43,2%); «упевненість у собі» (38,4%); «матеріальне забезпечення» (35,2%); «можливість самоутверджуватись» (24,5%); «цікава робота» (19,7%); «кохання» (28,5%); «щасливе сімейне життя» (8,3%).

Також до програми експериментального дослідження було вміщено вивчення сформованих уявлень про кар'єрне зростання студентів та методику виявлення комплексу загрози авторитету як складової частини ціннісних орієнтацій.

Отже, на констатувальному етапі експериментального дослідження виявлено наявність об'єктивних чинників, які можуть перешкоджати успішній професійній самореалізації майбутніх авіафахівців. Це, зокрема, підвищена тривожність у 68,1%, відсутність чіткої професійної зорієнтованості в 42,3%, несформованість цінностей професійної перспективи у 82,2%, часткове задоволення (51,5%) та незадоволення зробленим професійним вибором (35,4%). Крім того, сформовані цінності «доступність інформаційних ресурсів» (53,3%), «соціальні гарантії» (52,7%), «цікава робота» (43,9%), «відповідальність» (30,7%), «виявлене бажання самовдосконалюватись, осмислення негативних рис і намагання їх позбутись» (52,3%) є доброю передумовою професійно-особистісного становлення майбутніх фахівців в умовах вищого навчального авіаційного закладу.

За результатами всіх проведених методик розроблено рівневу структуру готовності майбутніх фахівців до професійної самореалізації, а саме: високий, достатній і базовий рівень.

Показниками *високого* рівня є переважання мотивації успіху та сформоване прагнення до самоактуалізації; виражена потреба в саморозвитку, орієнтація на ділову співпрацю, що виявляється у здатності захищати власну позицію заради досягнення наміченої цілі; стійка зацікавленість майбутньою професійною діяльністю; позитивна тенденція в ставленні до кар'єрного зростання; низька тривожність, хороше емоційне самопочуття; задоволення зробленим професійним вибором. На констатувальному етапі експерименту таких студентів виявлено у КГ – 6,0%, у ЕГ – 6,8%.

Достатній рівень характеризується тим, що мотиваційний полюс яскраво не виражений; зафіксовано визнання наявності творчого потенціалу при середніх виявах творчих можливостей; сформований стиль особистості, яка домінує; потреба в саморозвитку слабо виражена; у ціннісних пріоритетах перевага надається розвитку організаційної сфери професійної діяльності та професійного спілкування; відзначається висока потреба в публічному схваленні. На констатувальному етапі експерименту таких студентів виявлено у КГ – 42,8% у ЕГ – 44,7%.

Базовий рівень передбачає зорієнтованість студентів на невдачу або ж мотиваційний полюс яскраво не виражений; визнання наявності творчого потенціалу, але при цьому вказується на середній вияв творчих можливостей; потреба в саморозвитку блокована; зацікавленість майбутньою професійною діяльністю низька; надмірне відчуття загрози авторитету; ставлення до професійного вибору невизначене. На констатувальному етапі експерименту таких студентів виявлено у КГ – 51,2% у ЕГ – 48,5%.

Висновки. За результатами дослідження можна констатувати, що майбутні авіаційні фахівці не підтвердили наявної мотивації на невдачу та не виявлено низького рівня прояву потреби в досягненні успіху, не зафіксовано відсутності прояву творчого потенціалу особистості. Виявлено потребу в професійному зростанні, потребу в саморозвитку, але за наявності відповідних умов.

Визначено, що майбутні авіафахівці зосереджені в межах удосконалення професійних умінь і навичок, які забезпечують організацію діяльності, чим звужують можливості реалізації власного професійного потенціалу та, зрештою, професійної самореалізації. У такий спосіб було виявлено задекларовану загальну позитивну тенденцію в ставленні до кар'єри. Водночас студенти усвідомлюють, що кар'єрне зростання пов'язане із певними труднощами, частину із яких вважають непереборними.

Виявлено наявність об'єктивних чинників, які можуть перешкоджати успішній професійної самореалізації майбутніх фахівців. Це, зокрема, підвищена тривожність, відсутність чіткої професійної зорієнтованості, несформованість цінностей професійної перспективи, часткове задоволення та незадоволення зробленим професійним вибором. Результати констатувального етапу дослідження дозволили виділити рівневу структуру готовності майбутніх авіаційних фахівців до професійної самореалізації, а саме: високий, достатній і базовий рівень.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у аналізі методів удосконалення професійної підготовки, що дозволить збільшити рівень професійної самореалізації майбутніх авіаційних фахівців.

Список використаних джерел

1. Айзенк Г. Узнай свой собственный коэффициент интеллекта. Н. Новгород: СП Ай – Кью, 2000. 176 с.
2. Гришина Н. В. Психология конфликта. СПб.: «Питер», 2000. 464 с.
3. Елисеєв О. П. Практикум по психологии личности. СПб.: Питер, 2001. 560 с.
4. Карелин А. Большая энциклопедия психологических тестов. М.: Эксмо, 2007. 416 с.
5. Немов Р. С. Психология. Учебник для студентов педагогических учебных заведений. М.: Владос, 1998. 350 с.

6. Практикум по экспериментальной и прикладной психологии: учеб. пособие / Л. И. Вансовская. и др.; под ред. А. А. Крылова. Л.: Изд-во ЛГУ, 1990. 272 с.
7. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / под ред. А. А. Крылова. 2-е издание., доп. и перераб. СПб.: Питер, 2007. 560с.
8. Психологические тесты для профессионалов / авт. сост Н. Ф. Гребень. Минск: Современ. Шк., 2007. 496с.
9. Реан А. А. Психология и психодиагностика личности. Теория, методы исследования, практикум. СПб.: Прайм-Еврознак, 2006. 255с.
10. Семиченко В. А. Психологія педагогічної діяльності: навчальний посібник. К.: Вища школа, 2004. 335 с.
11. Фетискин Н. П., Козлов В. В. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. М.: Изд-во Ин-та психологии, 2002. 490 с.

References

1. Aizenk, G. (2000). *Uznai svoi sobstvennyi koefitsient intelekta [Find out your own IQ].* N.Novgorod: SP IQ [in Russian].
2. Hrishina, N.V. (2000). *Psiholohiia konflikta [Psychology of conflict].* St-Petersburg: Izd-vo "Peter" [in Russian].
3. Yelisieiev, O.P. (2007). *Praktykum po psyhlohii lichnosti [Practical work on the psychology of personality].* St-Petersburg: Peter [in Russian].
4. Karelin, A. (2007). *Bolshaia entsyklopediia psiholohicheskikh testov [The Great Encyclopedia of Psychological Tests].* M.: Eksmo [in Russian].
5. Nemov, R.S. (1998). *Psyhlohiiia. Uchebnik dlia studentov pedahohicheskikh uchebnykh zavedenii [Psychology. Textbook for students of pedagogical educational institutions].* M: Vldos [in Russian].
6. *Praktykum po eksperementalnoi I prikladnoi psiholohii (1990). [Practical work on experimental and applied psychology].* L.: Izd-vo LGU [in Russian].
7. *Praktykum po obschei, eksperementalnoi i prikladnoi psiholohii. 2-e izdaniie (2007). [Workshop on general, experimental and applied psychology. 2-nd edition].* St-Petersburg: Peter [in Russian].
8. *Psiholohicheskiie testy dlia professionalov (2007). [Psychological tests for professionals].* Minsk: Sovr.Shk. [in Russian].
9. Rean, A.A. (2006). *Psyhlohiiia I psyhodiagnostika lichnosti. Teoriia, metody issledovaniia, praktykum [Psychology and psychodiagnostics of personality. Theory, research methods, practical work].* St-Petersburg: Praim-Evroznak [in Russian].
10. Semychenko, V.A. (2004). *Psyhlohiiia pedahohichnoi diialnosti: navchalnyi posibnyk [Psychology of pedagogical activity: textbook].* K.: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
11. Fetiskin, N.P., Kozlov, V.V. (2002). *Sotsialno-psiholohicheskaia diahnostika razvitiia lichnosti I malyh grup [Socio-psychological diagnostics of the development of personality and small groups].* M.: Izd-vo Inst-ta psiholohii [in Ukrainian].

RADUL Serhii, Ph.D. in Pedagogics Associate Professor of The department of foreign languages of The Flight Academy of National Aviation University.

EXPERIMENTAL RESEARCH OF THE TRAINING PROCESS OF FUTURE AVIATION SPECIALIST FOR SELF-REALIZATION

Abstract. *The article reveals the main stages, approaches and methods that were used in the experimental study of the process of training aviation industry professionals for professional self-realization. In order to study the components of professional self-realization of future aviation specialists (motivational, emotional, activity), a number of methods, questionnaires and tests were used.*

According to the results of diagnostics, it is stated that the existing motivation for failure is not confirmed, low level of expression of need for success is not detected, and lack of manifestation of creative potential of the individual is not recorded within the future aviation specialists. Future professionals have identified the need for professional growth, the need for self-development, but in the presence of appropriate conditions, such as: the opportunity to receive the necessary advice, support from lecturers and university authority, the opportunity to gain recognition, the novelty of the activity and the opportunity to experiment.

It is determined that future aviation specialists are focused on improving professional skills that provide organization of activity, which restrains the possibilities of realizing their own professional potential and professional self-realization.

In this way, declared positive career trend was identified. At the same time, students are aware that career advancement is connected with some difficulties, some of which they find compelling. Most respondents explain the causes of the difficulties due to external factors, with the change of which it becomes possible to achieve the goal. Only a part of students associate career advancement with the efforts of their own, which are the basis of professional development and professional self-realization.

The presence of objective factors that may impede the successful professional self-realization of future specialists is revealed, in particular: increased anxiety, lack of clear professional orientation, lack of professional perspective values, partial satisfaction and dissatisfaction with professional choices. The results of the ascertaining stage of the study allowed us to distinguish the level structure of the future aviation specialists' readiness for professional self-realization, namely: high, sufficient and basic level.

Key words: *aviation specialist, career development, motivation for success, professional perspective, professional self-realization, value orientations.*

*Одержано редакцією: 30.08.2019 р.
Прийнято до публікації: 06.09.2019 р.*